

ЕКОНОМІЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 316.6

Дембицька Н.М.

ОСОБИСТА ВЛАСНІСТЬ ЯК КОРЕЛЯТ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Дембицька Н.М. Особиста власність як корелят сучасної економічної культури. У статті пояснюється соціалізуючий потенціал особистої власності крізь призму об'єкта володіння як корелята культури суспільства. Наголошується на ідеї зв'язку успішності економічної соціалізації сучасної молоді з рівнем сформованості її економічної культури. Остання обґрунтована як ціннісна матриця суспільства, актуальними для сучасного українства складовими якої є цінності свободи, незалежності, раціоналізму, відповідальності. Їх корелятом обґрунтована особиста власність. Відносини особистої власності охарактеризовано як такі, в яких щонайперше соціалізується дитина як суб'єкт користування, розпорядження, володіння благами.

Ключові слова: економічна культура молоді, економічна соціалізація, особистість, соціалізуючий вплив, корелят культури, особиста власність, цінності, володіння.

Дембицкая Н.Н. Личная собственность как коррелят современной экономической культуры. В статье объясняется социализирующий потенциал личной собственности через призму объекта владения как коррелята культуры общества. Акцентировано внимание на идее связи успешности экономической социализации современной молодежи с уровнем сформированности ее экономической культуры. Последняя обоснована как ценностная матрица общества, актуальными для современного украинства составляющими которой являются ценности свободы, независимости, рационализма, ответственности. Их коррелятом обоснована личная собственность. Отношения личной собственности охарактеризованы как таковые, в которых ребенок социализируется, в первую очередь, как субъект пользования, распоряжения, владения благами.

Ключевые слова: экономическая культура молодежи, экономическая социализация, личность, социализирующее влияние, коррелят культуры, личная собственность, ценности, владения.

Постановка проблеми. Успішність економічної соціалізації особистості, щонайперше, пов'язана з рівнем сформованості її економічної культури. Економічна культура дорослих українців формувалась переважно в стабільній економіці й розвивається сьогодні в ході ресоціалізації та адаптації у мінливому просторі економічних відносин. Але для молодих українців цей процес є проблемним, оскільки триває в умовах затяжної економічної кризи або перманентного реформування економічної сфери суспільства. По суті, вже ціле покоління двадцятишестилітніх виросло в кризовій економіці. Тому актуальним залишається питання чинників формування економічного досвіду сучасної молоді в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «економічної культури особистості» тільки віднедавна введено в тезаурус психологічної науки. При цьому економічна культура підростаючих поколінь українців як соціально-психологічний феномен вивчалась досить фрагментарно [1; 4; 9]. Співробітниками лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України [1; 4; 8; 9; 11; 12] економічна культура молоді вивчалася як результат і показник економічної соціалізованості у просторі власності.

Метою статті є теоретично обґрунтувати простір відносин особистої власності як корелят економічної культури суспільства і чинник економічної соціалізації підростаючих поколінь.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Економічна культура в широкому сенсі є об'єктивованим у речовій (майно, предмети мистецтва і т.п.) та духовній (знання, ідеї, проекти тощо) формах суспільний економічний досвід людства: те, що становить ціннісну матрицю економіки сучасного суспільства. Саме аксіотичність [9; 11; 12; 13] є найпершою властивістю економічної культури людства, оскільки остання є сферою цінностей, згідно з якими встановлюються прийнятні для її носіїв способи економічного життя. Цей ціннісний досвід зберігається у відторгненому від суб'єкта матеріальному чи духовному вигляді. Він виявляється у висловлених оцінках і ставленнях, виражається у вольових актах, прийнятих рішеннях, економічних діях [13]. Отже, економічна культура проявляється не тільки в речовій формі як артефакт, але у практиці та переживанні, предметом яких є речові і поведінкові кореляти цінностей [13].

Свої суспільної цінності артефакт культури набуває у процесі діяльності з опрідметнення важливого для людства креативу. Таким чином в предметах власності об'єктивуються результати творчої активності багатьох поколінь.

В економічній культурі кожного суспільства як системі його економічних цінностей закарбовано нормативний канон «людини економічної» [1; 4; 9; 11]. Останній виявляється в функціонуванні економічного типу людини як втілення рис особистості, що відповідають вимогам економічної системи суспільства. Такі риси об'єктивуються в образі економічного типу людини. Він існує як на рівні суспільної,

так й індивідуальної свідомості. У прямій залежності від ціннісного змісту нормативного канону економічного типу особистості перебувають особливості економічної соціалізованості особистості. Від канону залежатиме, наприклад, те, якому стилеві господарської діяльності (активному чи пасивному, конструктивному чи деструктивному) віддасть перевагу підрастаюче покоління, якими будуть його орієнтації у сфері економічних досягнень (превалюватиме прагнення індивідуального чи колективного успіху) і в локалізації контролю (інтернальному чи екстернальному локусові) тощо.

Однак, економічна культура особистості має сформуватись у процесі поступового набуття досвіду з розпредмечення ціннісного змісту духовних і матеріальних артефактів [9; 13]. Відбувається це у процесі її економічної соціалізації. Це поступове включення особистості в економічні відносини завдяки формуванню і подальшому розвитку системи психолого-економічних якостей, набутих у ході розпредмечення ціннісного змісту форм економічної культури. Вони зумовлюють входження особистості в «світ економіки». Тому економічна культура особистості – це результуюча як зовнішніх впливів ціннісного економічного середовища, так і внутріособистісної системи цінностей. Згідно з нашими дослідженнями [4; 9; 11; 12], основні ознаки економічної культури сучасної молодшої людини відповідають підприємницькій моделі особистості: ініціативність, наполегливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, управлінські здібності, незалежність, самовпевненість, прагнення до самореалізації, поінформованість, відповідальність. Попередні наші дослідження свідчать про те, що саме особиста власність є найпершою умовою і чинником формування цих якостей.

Ідею власності як чогось цінного, «свого», «власного» в житті людини відстоює В. Базилович [2], твердячи, що власність не існує поза поняттям «своє», «моє» і неодмінно пов'язана з категорією свободи. На думку дослідника, своє поступово вбирає в себе інтимно близьке, світ, потім державу, потім громадянське суспільство, сім'ю, близьких. У світі своє збігається з родовим (рідним). Усі ці величини залучені в проблематику власності. Власність, «своє» ніколи не можуть бути більш зрозумілими, ніж світ. «Своє» – як живильна енергія – не відкрите свідомості. Звідси жорстокість боротьби за власність, як правило, далека від інтелектуальності.

Ми нікому і нічому не належимо так, як своєму в тому значенні, що зайняті своєю справою, живемо своїм розумом і знаємо свій час і свої можливості. Своє вказує на володіння в іншому розумінні, ніж нотаріально завірене майно. Ми повністю поринаємо у своє, тому не змогли б дати про нього інтерв'ю і завжди приходимо до його приватного розуміння. Латинський вислів *suo iure* перекладається «за своїм правом» і говорить про правовий захист особистості. Але первісно це означало «з повним правом, обґрунтовано поза відношенням до індивідуального права». *Suum esse*, буквально «бути своїм», означає бути вільним. Українська свобода походить від свого не у значенні моє, а у значенні власності мого. Власне я, сам і свій, є тією вихідною власністю, минаючи яку будь-яка інша власність буде непорозумінням [2].

Отже, для реалізації себе як суб'єкта будь-яких відносин, щонайперше, економічних, людина має потребу в існуванні, у просторі і свободі на ці відносини. Власність надає їй такої можливості, оскільки в матеріальній чи духовній формі, є втіленням головної цінності – побачити себе у «своєму».

Таким чином, особисту власність бачимо об'ємно, поширюючи її на всі відносини, які людина вибудовує з приводу привласнення усього, що вважає своїм, починаючи з життя, свобод, інших духовних цінностей, закінчуючи матеріальними речами особистого користування, розпорядження, володіння. За термінологією, яку засвоїла західна теоретична думка, «власність» з кінця середніх віків стала охоплювати все особисто притаманне і належне людині (латинське *suum*), включаючи її життя і свободу. Саме з такого широкого визначення власності (*property*) або «особистого надбання» (*propriety*) випливає і розуміння особистої власності.

При цьому під особистою власністю розуміємо взаємини між людьми з приводу розподілу обмежених життєвих благ, що особисто притаманні, належні виключно одному суб'єктові – їхньому власникові, – та здатні задовольняти його матеріальні й духовні потреби. Особиста власність обґрунтовується нами як система відносин привласнення-відчуження суб'єктами певних життєвих благ, в результаті чого останні набувають статусу об'єкта безумовного особистого моноволодіння. Це означає, що привласнене благо особистість на цілковито законних засадах називає «своїм», ним володіє і самостійно приймає рішення про його подальшу «долю»: щодо користування та розпорядження ним.

З розуміння особистої власності бере початок широке трактування власності взагалі. Так, Р. Пайпс [10] зазначає, що вся сукупність сучасних уявлень про права людини випливає з такого розширеного розуміння власності: власністю вважається панування, якого людина домагається і яким користується щодо всього, що цінує і на що має право. При тому, що за всіма іншими людьми визнаються такі ж можливості. Це належна людині земля, товари, гроші, і погляди, і свобода їхнього поширення; релігійні переконання і обумовлена ними поведінка; безпека і свобода особистості.

Отже, аксіотичний характер власності відносить нас до ідеї про неї як корелят культури. Це означає, що власність («своє») є співвідносним поняттям, зміст якого зіставний з поняттям культури. Досвід такого зіставлення в науці існує, тим більш – у царині економічних відносин. Цікавою в цьому плані є праця професора Вроцлавського університету Ренати Таньчук «Мистецтво колекціонування. Колекціонування як форма культурної активності» [13]. Наводячи велику кількість аргументів з наукового доробку філософів,

антропологів, психологів, авторка стверджує, що будь-яка колекція як матеріальний об'єкт володіння є не тільки витвором або корелятом культури, але і її складовою, і діючим в її сфері елементом. Посилаючись на працю Є. Топольського «Про складові і кореляти культури», авторка стверджує, що статус об'єкта володіння як витвору культури виключає функціонування об'єкта, переводить його із статусу корисного (практично застосовуваного, такого, що містить потенційну можливість вигоди, яку може актуалізувати людина) у статус буттєвого (значущого, цінного), існуючого для споглядання і задоволення нематеріальних потреб [13, с. 60–61]. Підтвердженням цієї тези є думка Жана Бодрійяра [3] щодо сутності володіння. Згідно з ним, по-справжньому володіти ми можемо лише позбавленими корисності речами. Останні виконують дві взаємовиключні функції: можуть використовуватись або перебувати у власності, бути своїми.

Щодо першої функції слід зауважити, що насправді ми не володіємо речами, які можуть бути інструментами, майном – вкладенням капіталу. Вони є швидше нашою власністю в абстрактному сенсі, належать нам юридично. Отже, ми використовуємо їх, розпоряджаємось, але не прив'язані до них так, як, наприклад, до особистих чи родових пам'ятних речей, контактів, колекцій тощо. Інша ж функція відсилає нас до предмета, позбавленого функції інструмента, завдяки чому він отримує суб'єктивний статус, тобто його значення залежить від суб'єкта володіння. Бодрійяр пропонував вважати такий предмет, наприклад, колекційну річ, ідеальним об'єктом володіння, а саме колекціонування – моделлю ідеального володіння, оскільки у повсякденному житті вони позбавляються прози і перетворюються на поезію жагучого, пристрасного ставлення до предмета. Він емоційно не байдужий, їхня втрата часто розглядається як втрата себе, втрата матеріалізованих зв'язків з соціальним оточенням. Прикладом такої «особисто вартісної» колекції є і підліткові колекції листівок, марок, ігор тощо. Вони важливі для формування і підтримки відчуття, з одного боку, своєї належності до певної спільності, є матеріальною демонстрацією соціальної ідентичності особистості, являють собою елемент його «розширеної індивідуальності», що дуже вагомо у цьому віці. З іншого боку, дають відчуття свободи, є умовою формування суб'єктної активності.

Слід також наголосити на безмірному різноманітті такої ідеальної власності саме в дитячому віці. Цей факт можна пояснити тим, що дитина зазвичай дуже опосередковано (через дорослих) може мати юридично закріплене право на володіння чимось (але і користуватись цією інструментальною функцією майна також може опосередковано). Зовсім іншого смислу і функції набуває те, що вона поціновує понад усе, що вважає своїм і на що претендує як справжній володар і чого її не може позбавити жодна юридична норма: власні витівки й ідеї, вироби і проекти, творчі задуми і особистісний потенціал, особисті речі і контакти тощо. Особливо притаманною нашому постнекласичному періодові розвитку економічної культури сучасного суспільства є ще одне втілення особистої власності – інтелектуальна власність. Поява і розвиток цих відносин свідчить про новітню тенденцію і в розвитку економічної культури. Віртуалізація і софтизація об'єктів володіння з необхідністю актуалізує питання свободи, незалежності, суб'єктності у економіці, зумовлюючи і актуальність формування досвіду оперування об'єктами особистої власності, зокрема, у дитячому віці.

Спіраючись на доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників природи власності [1; 4–8; 11–12], особистій власності ми надаємо більш широкого трактування і значення, ніж як фізично відчутним предметам чи неречовим видам майна (кредитам, патентам, авторським правам). Останні є тільки елементами системи особистої власності, а саме особистими благами. Будучи виділеними з природи, від'єднаними від неї, а тому ставши обмеженими, вони є матеріальними чи духовними речами, здатними задовольнити особисті потреби їх власника мати «свій світ», освоєний і не розділений ані з кимось іншим.

Практикування в дитинстві відносин «своє-чуже» – це не що інше, як досвід особистої власності, аналог якому знаходимо в історичній ретроспективі як процес виділення особистістю самою себе із общинної маси, не заперечуючи при цьому колективного володіння, процес актуалізації «власного», «особистого» із «невласності» [11]. Саме у відносинах особистої власності формується і розвивається ставлення дитини до економічної дійсності.

Висновки. Підсумовуючи, ще раз підкреслимо вирішальну роль у економічній соціалізації дитини особистої власності як корелята економічної культури суспільства. Остання обґрунтовується як носій цінностей свободи, незалежності, суб'єктності особистості.

Перспективним для подальших досліджень є емпіричне підтвердження висловленого припущення про розвиток «свого» світу дитини у зв'язку з ціннісним змістом економічної культури українців.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Г.М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г.М. Авер'янова, Н.М. Дембицька, В.В. Москаленко. – К. : ППП, 2005. – 323 с.
2. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К. : Знання 2008. – 687 с.
3. Бодрійяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрійяр. – М. : РУДОМИНО, 2001. – 95 с.
4. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект : [Білоконь І.В., Дембицька Н.М., Зубіашвілі І.К. та ін.]; заг. ред. В.В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.
5. Журавлев А.Л. Экономическое самоопределение: теория и эмпирические исследования / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко. – М. : Институт психологии РАН, 2007. – 480 с.

6. Карнышев А.Д. Психология собственности как область исследований в экономической психологии / А.Д. Карнышев // Проблемы экономической психологии. – Том 1 / [отв. ред. А.Л. Журавлёв, А.Б. Купрейченко]. – М. : Институт психологии РАН, 2004. – С. 139–166.
7. Китов А.И. Личность и группа в системе отношений собственности / А.И. Китов // Проблемы экономической психологии. – М. : ИП РАН, 2004. – Т. 1. – С. 109–138.
8. Ложкін Г.В. Економічна психологія : [навч. посіб.] / Г.В. Ложкін, В.В. Спасенников, В.Л. Комаровська. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.
9. Москаленко В.В. Соціалізація особистості : монографія / В.В. Москаленко. – К. : Фенікс, 2013. – 540 с.
10. Пайпс Р. Собственность и свобода / Р. Пайпс. – М. : Московская школа политических исследований, 2008. – 411 с.
11. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді : монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі [та ін.] ; за ред. В.В. Москаленко. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 405 с.
12. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія / Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, Л.М. Карамушка, О.В. Лавренко, О.О. Міщенко, В.В. Москаленко, Ю.Ж. Шайгородський / [ред. В.В. Москаленко]. – Кіровоград, 2012. – 205 с.
13. Таньчук Р. Искусство коллекционирования. Коллекционирование как форма культуральной активности / Р. Таньчук ; пер. с польск. – Х. : Гуманитарный центр, 2016. – 372 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Aver"yanova H.M. Osoblyvosti sotsializatsiyi molodi v umovakh transformatsiyi suspil'stva / H.M. Aver"yanova, N.M. Dembyts'ka, V.V. Moskalenko. – K. : PPP, 2005. – 323 s.
2. Bazylevych V.D. Intel'ktual'na vlasnist': kreatyvny metafizychnoho poshuku / V.D. Bazylevych, V.V. Il'yin. – K. : Znannya 2008. – 687 s.
3. Bodrijjar Zh. Sistema veshhej / Zh. Bodrijjar. – M. : RUDOMINO, 2001. – 95 s.
4. Ekonomichna sotsializatsiya molodi: sotsial'no-psykholohichnyy aspekt : [Bilokon' I.V., Dembyts'ka N.M., Zubiashvili I.K. ta in.] ; zah. red. V.V. Moskalenko. – K. : Ukrayins'kyu tsentr politychnoho menedzhmentu, 2008. – 336 s.
5. Zhuravlev A.L. Jekonomicheskoe samoopredelenie: teorija i jempiricheskie issledovaniya / A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko. – M. : Institut psihologii RAN, 2007. – 480 s.
6. Karnyshev A.D. Psihologija sobstvennosti kak oblast' issledovaniy v jekonomicheskoy psihologii / A.D. Karnyshev // Problemy jekonomicheskoy psihologii. – Tom 1 / [otv. red. A.L. Zhuravljov, A.B. Kuprejchenko]. – M. : Institut psihologii RAN, 2004. – S. 139–166.
7. Kitov A.I. Lichnost' i grupa v sisteme odnoshenij sobstvennosti / A.I. Kitov // Problemy jekonomicheskoy psihologii. – M. : IP RAN, 2004. – T. 1. – S. 109–138.
8. Lozhkin H.V. Ekonomichna psykholohiya : [navch. posib.] / H.V. Lozhkin, V.V. Spasyennikov, V.L. Komarov'ska. – K. : VD «Profesional», 2004. – 304 s.
9. Moskalenko V.V. Sotsializatsiya osobystosti : monohrafiya / V.V. Moskalenko. – K. : Feniks, 2013. – 540 s.
10. Pajps R. Sobstvennost' i svoboda / R. Pajps. – M. : Moskovskaja shkola politicheskikh issledovaniy, 2008. – 411 s.
11. Sotsial'no-psykholohichni zakonomirnosti stanovlennya ekonomichnoyi kul'tury molodi : monohrafiya / V.V. Moskalenko, O.V. Lavrenko, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili [ta in.] ; za red. V.V. Moskalenko. – K. : Pedagogichna dumka, 2015. – 405 s.
12. Sotsial'no-psykholohichni problemy stanovlennya sub'yekta ekonomichnoyi sotsializatsiyi: monohrafiya / T.V. Hovorun, N.M. Dembyts'ka, I.K. Zubiashvili, L.M. Karamushka, O.V. Lavrenko, O.O. Mishchenko, V.V. Moskalenko, Yu.Zh. Shayhorodskyy / [red. V.V. Moskalenko]. – Kirovohrad, 2012. – 205 s.
13. Tan'chuk R. Iskusstvo kollekcionirovaniya. Kollekcionirovanie kak forma kul'tural'noj aktivnosti / R. Tan'chuk ; per. s pol'sk. – H. : Gumanitarnyj centr, 2016. – 372 s.

Dembytska, N.M. Personal property as a correlate of modern economic culture. The article explains the socializing potential of personal property as a correlate of social culture. Successful youth economic socialization associates with the level of their economic culture. The latter is viewed by the author as the mankind's social and economic experience objectified in the material and spiritual forms. Economic culture forms the value matrix of the economy of modern society and functions as an external factor in children's economic socialization.

It is shown that the economic culture of society sets the basic values for the formation of a new entrepreneurial type of young people, which include initiative, persistence, willingness to risk, purposefulness, managerial ability, independence, self-confidence, self-realization, awareness and responsibility. The correlates of these values are the artefacts of the material and spiritual economic culture of Ukrainians. The ideal bearer of the economic values (freedom, independence, rationalism and responsibility) relevant for Ukrainians is personal property, which is shown to be a correlate of modern economic culture

It is emphasized that "mine-not mine" relations practiced in childhood is nothing but a personal property experience. Its analogue is found in the past as a process of individuals' distinguishing of themselves from the communal masses without denying the collective ownership, i.e. the process of development of "mine", "personal" from "unproperty". It is the relations of personal property that shape and develop the child's attitude towards economic reality.

Keywords: youth economic culture, economic socialization, personality, socializing influence, correlate of culture, personal property, values, ownership.

Відомості про автора

Дембицька Наталія Миколаївна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Dembytska, Natalia Mykolaivna, PhD, senior researcher, leader researcher of Laboratory of organizational and social psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

E-mail: natalyde@ukr.net